

6. Písemnictví slovanského jihu v období středověkých jihoslovanských státních útvarů

Církevní slovanština a její jihoslovanské redakce. Trnovská škola, Evtimij Trnovský a Grigorij Camblak. Zetsko-chlumská, rašská a resavská škola, Konstantin Kostenecký. Chorvatské hlaholské písemnictví

§ 6.1. Charakteristika období

Období vrcholného středověku (cca 12. až 15. století) znamená pro jihoslovanskou oblast zformování poměrně úspěšných státních organizací. Došlo ke sjednocení srbských státních útvarů Rašky, Zety, Záchlumska a Travuňska pod dynastií **Nemanjićů** (1166) a Raška mezi nimi získala zpět své bývalé vedoucí postavení poté, co se z politického vlivu Byzance vymanila v roce 1180, zatímco Zeta během 12. století postupně upadala a ztrácela na významu. **Sv. Sáva**, nejmladší syn **Stefana Nemanji**, založil tradici autonomní srbské pravoslavné církve (pečským arcibiskupem se stává 1219 a vymaňuje se tak z vlivu ochridského arcibiskupství). Srbský stát prožívá svůj vrchol v polovině 14. století za vlády cara **Stefana Dušana**, v polovině 15. století ale svou už tak narušenou suverenitu ztrácí a stává se až do počátku 19. století součástí osmanské říše. Ve stejném období byla též obnovena bulharská státnost pod dynastií **Asenovců** (1185). Druhý bulharský stát se však potýkal s mnoha vnitřními i vnějšími potížemi, výraznější konsolidaci zvládl až **Ivan Aleksandăr** ve druhé třetině 14. století. Od roku 1371 však probíhá postupný rozklad státu způsobovaný hlavně osmanskými nájezdy. Bulharsko je nejprve rozděleno na tři fakticky nezávislé jednotky (trnovské carství, vidinské carství a dobrudžský despotát), až je koncem 14. století definitivně pohlceno Osmany. V době vrcholného středověku se též daří budovat bosenský stát. Po obdobích, kdy byla Bosna od 10. do konce 12. století postupně součástí Rašky, Byzance, Chorvatska, Zety nebo Uher, položil základy její relativní samostatnosti během posledních dvou dekád 12. století především bán

Kulin. Vrcholné období zažívá Bosna za vlády **Tvrtka I. Kotromaniće** ve druhé polovině 14. století, kdy ke svému území připojuje i velké části dnešního srbského a chorvatského území. Po celé popisované období však Bosna přes nesporné politické úspěchy zůstala v pozici vazala Uherského království. Významným náboženským činitelem spjatým se středověkou Bosnou je *Crkva bosanska* (tj. bosenská církev), jejíž vyznavači si říkali prostě *krstjani* „křesťané“. Chorvatské země mají od počátku 12. století (1102) na svém trůnu uherské krále (dynastii **Arpádovců**) a s Uhrami tvoří personální unii. Toto postavení se týká tří historických chorvatských zemí – užšího Chorvatska, Dalmácie a Slavonie. O Dalmácii musely Uhry pravidelně bojovat s Benátkami a Byzancí. V polovině 15. století se pro Uhry i chorvatské země stala aktuální osmanská hrozba. Ve druhé polovině tohoto století osmanská vojska pronikala stále častěji do nitra všech tří chorvatských zemí a v roce 1493 v prohrané bitvě proti nim na Krbavském poli zahynula převážná část tehdejší chorvatské šlechty. Specifické postavení si od druhé poloviny 12. století šikovnou politikou budoval Dubrovník, jenž se počátkem 15. století stal svobodnou městskou republikou po vzoru Benátek a Janova. Spolu s jistou konsolidací politické moci došlo ve zmíněných zemích i k rozvoji společenského, kulturního a církevního života, v důsledku čehož pochopitelně vznikly příznivé podmínky pro rozvoj písemnictví a literární tvorby. Charakteristické jsou různé cyrilské pravopisné školy v bulharském a srbském prostředí (různé typy příslušných redakcí církevní slovanštiny), přičemž trnovská a resavská se snaží o návrat k původní, „nezkažené“ staroslověnštině. V chorvatském prostoru se rozvíjí hlaholské písemnictví, které od druhé poloviny 13. století prožívá rozkvet díky papežově oficiálnímu povolení pro biskupství v Senji a na Krku. V Bosně a Dalmácii se z jihovýchodu šíří cyrilice, která tam získá specifickou, tzv. západní podobu (bosančica). Kromě těchto dvou slovanských písem se u Chorvatů ve 14. století ujímá i latinka. Slovinské země jsou ve sledovaném období součástí držav spravovaných aristokracií převážně z německojazyčného prostředí (Spanheimové, Andechsové, Babenberkové, Goričtí, Přemyslovci, Habsburkové, Celjští), takže podmínky pro nějaký výraznější projev slovinsky psané tvorby tam ještě neuzrály.

Církevní slovanština a její jihoslovanské redakce

§ 6.2. Písemnictví pěstované v bulharských, srbských i chorvatských zemích má charakter náboženský, ale i světský (právní texty, obchodní listiny apod.). Slovanský spisovný jazyk začíná absorbovat určité prvky mluveného jazyka středověkých národů,

v jejichž prostředí funguje. Sledované období představuje z hlediska Večerкова rozfázování vývoje podob staroslověnštiny/církevní slovanštiny (viz výše § 5.3.2.4.) písemnictví 4. fáze, v němž se už uplatňují jednotlivé redakce (či typy) církevní slovanštiny, tedy různé varianty vzniklé průnikem specifických národních fonetických, morfologických, syntaktických a lexikálních jevů do bulharského (bulharsko-makedonského) typu staroslověnštiny 3. fáze. Tyto redakce mají v české jazykovědě ustálené označování – ze slovanského jihu známe **církevní slovanštinu středobulharské redakce** (v nejnovější době mnohými jazykovědci dělenou na typ *bulharský* a typ *makedonský* – viz Večerka, 2006, s. 111), **církevní slovanštinu srbské redakce** a **církevní slovanštinu chorvatské redakce**. V zásadě se s touto terminologií lze setkat i v srbských, potažmo chorvatských odborných textech,⁴¹ ovšem s tím rozdílem, že jejich národní varianta se tam běžně nazývá alternativním termínem – Srbové tu svou označují důsledně jako **jazyk srbskoslovanský** (српскословенски језик), kdežto Chorvaté vedle popisného označení používají pro zkrácení termín **chorvatskostaroslověnský jazyk** (hrvatskostaroslavenski jezik). Bulharští jazykovědci označují 12. až 15. století ve vývoji svého spisovného jazyka jako období středobulharské a jeho spisovný jazykový útvar pak jako **jazyk středobulharský** (среднобългарски език), čímž se vyjadřuje kontinuita vývoje spisovné bulharštiny už od cyrilometodějských dob (etapa středobulharského jazyka plynule navazuje na nejstarší fázi starobulharskou a předchází fázi novobulharské, jinak by komponent „středo-“ postrádal smysl). Popisný termín „církevní slovanština středobulharské redakce“ je ve světle právě řečeného odmítán, neboť církevní slovanština má etnickou bázi bulharskou (starobulharskou), tudíž hovořit o typu, redakci či variantě tu ztrácí logickou oporu, „bulharská redakce starobulharštiny“ je nonsens. Proto také v jihoslovanském prostoru uznávají pouze srbskou a chorvatskou redakci, a to starobulharštiny. Makedonská jazykyně, která odvozuje historickou vývojovou kontinuitu svého spisovného jazyka (kodifikovaného na sklonku druhé světové války) od samotných cyrilometodějských počátků („staromakedonštiny“), prosazuje s podporou řady zahraničních paleoslavistů názor, že v období vrcholného středověku lze u některých písemných památek (pocházejících z prostoru historické Makedonie) hovořit o **makedonské redakci** církevní slovanštiny, resp. o *jazyce středomakedonském* (средномакедонски јазик). Bosňácká jazykyně v rámci hledání historické kontinuity svého jazyka k výše uvedeným tradičním redakcím přidává i **redakci bosenskou (bosensko-chlumskou)** (viz Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 22), promotéři existence samostatného černohorského jazyka zase pracují s termínem **zetská** či **černohorská redakce** církevní slovanštiny při označování textů

41 Bugarska/makedonska/srpska/hrvatska redakcija crkvenoslovenskog/crkvenoslavenskog jezika.

vzešlých z Crnojevičovy tiskárny na Cetinji v devadesátých letech 15. století (taktó V. Nikčević, 1996⁴² – cit. dle Damjanović, 2004, s. 183, 186).

§ 6.3. VÝVOJ V BULHARSKÝCH ZEMÍCH

Během tzv. druhého bulharského carství (1185 až 1396), po téměř dvousetleté etapě byzantské nadvlády a vlády řečtiny jakožto oficiálního jazyka i na území porobené bulharské říše, je jako spisovný jazyk zaveden opět jazyk slovanský (starobulharský). Zatímco však vývoj mluvené bulharštiny směřoval právě v této historické etapě stále zřetelněji od syntetismu k analytismu, písemnictví tzv. trnovského typu se vyvíjelo v rozporu s tímto trendem. Přesněji řečeno nové jazykové tendence sice do spisovného jazyka té doby pronikaly a tím ho měnily, avšak v náboženských kruzích tento proces nebyl vítaný, takže se přibližně už od 13. století v bulharských kláštorech na Svaté hoře (Athosu) a o něco později též v metropoli druhého bulharského státu, Trnovu, rozvíjel trend obnovy kultu staré bulharské literární tvorby a obdivu k cyrilometodějské tradici, který vyvrcholil ve 14. století založením tzv. **trnovské literární školy**, která se díky zřetelné spjatosti s činnostmi bulharských duchovních v kláštorech na Athosu nazývá též **trnovsko-athoská**.

§ 6.3.1. Trnovská (trnovsko-athoská) literární škola

Její reformní činnost v podstatě vracela podobu spisovného jazyka k cyrilometodějským kořenům, tj. k původní starobulharštině syntetického charakteru, obohacené ovšem o řadu inovativních řešení foneticko-ortografických, gramatických, slovotvorných i lexikálních. Trnovský literární okruh byl názorově ovlivněn hésychasmem.⁴³ Ovlivnil písemnictví jak na slovanském jihu (především v srbském prostředí), tak i severu (především v ruském prostředí) a rovněž v prostředí neslovanském (valašsko-moldavském), kde starobulharština, resp. církevní slovanština rumunské redakce, v té době plnila funkci oficiálního jazyka, a to nejen liturgického. Jeho cílem byly především revize bohoslužebných knih a reforma spisovného jazyka. Vzorem pro ni byl jazyk kanonických knih, ale také díla Joana Exarcha Bulharského, Klimenta Ochridského, Konstantina Preslavského, mnicha Chrabra, presbytera Kozmy aj. Tyto konzervativní reformy prosazoval a prováděl okruh kolem jejího zakladatele **Teodosije Trnovského** (?–1363), její nejvýraznější osobností však byl trnovský patriarcha (od 1375) **Evtimij**

42 Vojislav NIKČEVIĆ: Jezik izdanja Crnojevića štamparije. In *Pola milenijuma Crnojevića štamparije*. Zagreb 1996, s. 189–209.

43 **Hésychasmus** byl náboženský směr vzniklý v Byzanci v první polovině 14. století. Středisko bylo na Athosu a odtud se rozšířilo na Krétu. Když **Grigorios Sinajský** založil klášter v Parorii v bulharském pohoří Strandža, dostal se hésychasmus i na bulharské území (Zlatý věk..., Praha, 1982, s. 275).

Trnovský (1325/30–1402), jemuž byl Teodosij učitelem. Spolu s ním zásady trnovské školy představovali a šířili budoucí hlava ruské a litevské církve **Grigorij Camblak** (±1360–1419), budoucí kyjevský metropolita **Kiprijan**, vidinský metropolita **Joasaf Bdinský**, **Konstantin Kostenecký** (±1380 – po 1431) aj. Za pozdního představitele trnovské školy je považován **Vladislav Gramatik**, jehož literární činnost spadá do druhé poloviny 15. století. Představitelé trnovské literární školy odmítali mluvenou podobu bulharštiny té doby jako oporu pro spisovnou normu, protože tento jazyk prošel od starobulharské etapy výraznými proměnami směrem k analytismu (proces byl završen koncem 15. století). Škola se pochopitelně zaměřovala též na překlady řeckých děl. Jelikož pokračovala v tradici preslavských translato-logických norem, v tomto směru jí je často vyčítána přílišná formální blízkost s řeckým originálem v plánu lexikálním a slovo-tvorném a rovněž syntaktickém. Dlouhodobý záměr byl ale návrat k jazyku **Cyrila** a **Metoděje**, jenže protagonisté trnovské školy nebrali v potaz to, že cyrilometodějský jazyk byl ve své době co do své struktury v přímém kontaktu s běžně mluveným jazykem (byl tedy navýsost demokratický), kdežto v době o čtyři sta až pět set let pozdější už tento jazyk působil svou strukturou archaicky. V tomto aspektu lze činnost trnovské školy vnímat jako regresivní, konzervativní a nedemokratickou, reformu v původním smyslu toho slova, tj. jako **исправление**, nápravu, restituci. Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že takovéto nahlížení na proces vytváření normy spisovného jazyka je ovlivněno událostmi pozdějšími, především v době národněobrozovacích hnutí v 19. století a s nimi spojených řešení jazykových otázek ve smyslu preference živého jazyka jako báze pro standardizaci moderního spisovného jazyka (takto úspěšně proběhl proces modernizace spisovné jazykové normy v podstatě na celém prostoru slovanského jihu). Trnovská škola však patří do jiné doby, do vrcholného či pozdního středověku, a tehdy platily pro spisovný jazyk zcela jiné normy a požadavky. Měl to být jazyk vysokého stylu, jazyk květnatý, s bohatou a košatou syntaxí, jakým ostatně v té době byla i řečtina⁴⁴, i latina (zásluhou trnovské školy byla bulharská literatura výrazně žánrově rozšířena, mj. o nový literární styl tzv. paličkování slov). Nesmíme ovšem zapomínat ani na obsahovou stránku, tedy ideovou podstatu náboženských textů – **Evtimij** a jeho souvěrci se restitucí původního, co nejstaršího znění snažili docílit jednoty církevního výkladu, která měla vyplynout z jednoty jazykové stránky textů, které se tak kanonizovaly. Z tohoto úhlu pohledu je konzervativní charakter reformní činnosti představitelů trnovské školy pochopitelný, srozumitelný a logický.

44 Běžně mluvená řečtina se do spisovné normy prosadí až v 16. století v díle **Poklad** (Thisavrós) **Damaskina Studita**, což bude mít rovněž rychlý odraz v bulharském písemnictví té doby (Ivanova-Mirčeva – Chalampiev, 1999, s. 266).

V podstatě lze říct, že trnovský typ bulharského jazyka tak, jak jej vědomě vytvářel patriarcha Evtimij a jeho druhové, je první pokus o kodifikaci spisovného jazyka na bulharském území. Jazyk trnovské literární školy patří v odborné periodizaci dějin bulharského spisovného jazyka k tzv. trnovskému typu středobulharského spisovného jazyka. Vedle něho však existoval i tzv. netrnovský typ, který v sobě odráží strukturální změny, k nimž v daném období docházelo.

Po začlenění bulharských zemí do osmanské říše koncem 14. století uhasíná veškerý intelektuální život, včetně bulharského písemnictví. **Konstantin Kostenecký** odchází do Srbska, kde se zapojí do činnosti duchovního okruhu kolem srbského despoty Stefana Lazareviće (viz dále § 6.4.3. o resavské škole), **Grigorij Camblak** a **Kiprijan** nacházejí nové působiště na Rusi. V době, kdy Evropou vládne renesance, bulharská literatura v osmanském područí zůstává na úrovni středověké knižní tradice.

§ 6.3.2. Písemné památky tohoto období

§ 6.3.2.1. Z písemných památek psaných bulharštinou trnovského typu jsou nejdůležitější *Sofijský žaltář (Ivana Alexandra)* (Софийски /Иван-Александров/ псалтир, 1337), *Sborník Ivana Alexandra* (Иван-Александров сборник, 1348), *(Londýnské) evangelium Ivana Alexandra* (Иван-Александрово /Лондонско/ евангелие, 1355–56) nebo *Germanův sborník* (Германов сборник, 1359); dále *Pochvalné slovo Evtimijovi Trnovskému* (Похвално слово за Евтимий Търновски) a *Život Štěpána Dečanského* (Житие на Стефан Дечански, 1415), jejichž autorem je **Grigorij Camblak**. Sám **Evtimij Trnovský** především překládal, prepisoval a redigoval starší přeložené texty, z původní tvorby jsou nejvýznamnější jeho životy světců (*Život a skutky přesvatého otce našeho Ivana Rilského*, *Život a skutky naší svaté matky Petky* aj.) a pochvalná slova (*Pochvalné slovo Konstantinovi a Heleně*, *Pochvalné slovo biskupovi Joanu Polybotskému* aj.). **Vladislav Gramatik** je autorem nejruznějších sborníků – např. *Záhřebský sborník* (Загребски сборник, 1469) nebo *Rilský sborník* (Рилски сборник, 1479), jeho jediným dochovaným autorským textem je *Vyprávění o přenesení ostatků Ivana Rilského do Rilského kláštera* (Разказ за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рилския манастир, 1479, kratší verze 1483).

§ 6.3.2.2. Z památek netrnovského typu lze uvést z makedonského prostoru pocházející *Dobromirovo evangelium* (Добромирово евангелие) z první poloviny 12. století, *Ochridský aposto*l (Охридски апостол) z 12. století nebo *Dobrejšovo evangelium* (Добрејшово евангелие) z ročátku 13. století, dále *Trnovské evangelium* (Търновско евангелие, 1273) psané současně na pergameni i papíru, jazykově

pozoruhodný *Berlínský sborník* (Берлински сборник) ze 13. století či *Banické evangelium* neboli *Evangelium popa Joana* (Банишко евангелие, Евангелие на поп Йоан) z konce 13. století pocházející z dnešního severozápadního Bulharska.

§ 6.3.2.3. Menší či větší frekvenci prvků **mluvené bulharštiny** už obsahují některé památky ze 14. století, jako např. *Manassiova kronika* (Манасиева хроника), překlad veršované kroniky byzantského historiografa Konstantina Manasse, *Trójská pověst* (Троянска притча) nebo *Bdinský sborník* (Бдински сборник, 1360), který je první datovanou bulharskou památkou s beznosovkovým pravopisem. Výrazný posun k analytismu, a tedy k novobulharskému jazyku, je však patrný až v *Tikvešském sborníku* (Тиквешки сборник) z 15. století. Tvary mluvené bulharštiny se též vyskytují zachycené v zajímavých dokumentech z Valašska – jedná se o tzv. **valašskobulharské gramoty** (влахо-български грамоти), vesměs z 15. století. Tyto listiny mj. dokumentují „rozevírající se nůžky“ mezi spisovným jazykem té doby a běžně mluvenou bulharštinou.

§ 6.3.2.4. Z památek **světského charakteru** jsou zachovány listiny (gramoty) bulharských panovníků: *Vatopedská gramota* Ivana Asena II. (Ватопедска грамота, 1230), *Dubrovnická gramota* téhož cara (Дубровнишка грамота, ро 1230), *Virginská gramota* Konstantina Asena (Виргинска грамота, 1277), *Zografská gramota* Ivana Alexandra (Зографска грамота, 1342), *Rilská gramota* Ivana Šišmana (Рилска грамота, 1378) nebo *Vitošská gramota* téhož cara (Витошка грамота, 1382).

§ 6.4. VÝVOJ V SRBSKÝCH ZEMÍCH

Spisovný jazyk srbských středověkých státních formací (Raška, Duklja/Zeta, Travuňsko, Záchlumsko, Neretvansko, Bosna) dnešní srbská jazykověda nazývá **srpskoslovenski**; jedná se o srbskou redakci církevní slovanštiny, která se od té doby stává nástrojem jak srbské pravoslavné církve, tak i srbské státní administrativy. Plnila tedy funkci jazyka spisovného, a to od svého zformování v 11. nebo 12. století až do třicátých let 18. století (Milanović, 2004, s. 36). Mnoho rukopisů z nejstarších dob ale bylo zničeno, zachovány jsou až rukopisné památky z konce 12. století z Rašky a Bosny a náhrobní a ktitorské nápisy ze stejného období ponejvíce z území Záchlumska (Zahumlje), Travuňska (Travunija), Rašky a Bosny. Odborníci nejsou jednotní v názoru, kde přesně se staroslověnština začala poprvé měnit na „srboslovanštinu“. Jako možná první ohniska bývají zmiňována především tři místa:

1. **Zeta**, z níž se poté srbizovaná církevní slovanština začala šířit přes Chlum (Hum) do Rašky (takto např. S. Novaković nebo A. Belić);

2. Raška samotná (takto např. P. Đorđić);

3. srbsko-makedonské pomezí severně od linie Tetovo – Skopje – Kratovo (takto např. I. Grickat/ová/).

Typické znaky srbskoslovanského jazyka jsou:

- nahrazení nosovek vokalickými střidnicemi [e/je] a [u/ju]
- místo dvou polovokálů (jerŭ) zůstal pouze jeden, který se navíc ve slabé pozici při artikulaci ztrácel; jeho pozdější vokalizací, která má v rukopisech podobu vokálu *a*, vznikla např. předložka *va* (v běžné mluvě *u* „v“), *vas* (v běžné mluvě po metatezi *sav* „všechen“), *samrt* (v běžné mluvě *smrt* „smrt“) apod.
- z [r] a [l] doprovázeného polovokálem vzniklo v pozici mezi konsonanty slabikotvorné [rʃ/lʃ]
- vokál [y] se svou kvalitou sjednotil s [i]
- *jaŭ* po velarách se vyslovoval jako [e]
- palatální [r] a [s] tuto měkkost ztratily
- palatální řecké [g] a [k] se změnilo na [ǰ] a [č]
- řecké [f], lidovému jazyku cizí, se mění na [p]

Všechny změny, které do té doby proběhly v srbských dialektech, však do církevní slovanštiny nepronikly. Tento spisovný jazyk si tak zachoval konsonantické skupiny [šŭ] a [žǰ] namísto mluvených [č] a [ǰ], stále v něm také zůstávalo i iniciální *čr-* namísto mluveného *cr-* apod.

Vedle eliminace již nepotřebných grafémů se v srbské církevní slovanštině objevuje nový znak, děrv (đerv, ⚭), označující zprvu jen [ǰ] (*h*), později i [č] (*h*). Jeho funkce byla inspirovaná hlaholicí.

V morfologickém plánu nebyly spontánní intervence zdaleka tak výrazné jako v plánu fonologickém. Pro lexikální plán je typické přejímání z řečtiny, ale také kalkování řeckých slov. Až později do srbské redakce církevní slovanštiny pronikají i prvky lidové mluvy.

Ve středověku se postupně vytvořily tři pravopisné školy:

§ 6.4.1. Zetsko-chlumská (zetsko-humska, též zetsko-bosenská) pravopisná škola⁴⁵

Tento pravopis je charakteristický pro nejstarší texty z konce 12. a ze 13. století z prostoru Zety, Chlumu a Bosny. Je velmi archaický, opírá se totiž o *hlaholskou* podobu staroslověnštiny a její řešení pravopisných nejasností. Někde se ještě používají grafémy

45 Někteří současní bosňáci a černohorští filologové, zvláště ti, kteří jsou výrazně nacionalisticky orientováni, vidí v památkách této školy důkaz o starobylosti svých jazyků (tedy bosenštiny, resp. černohorštiny, nikoliv však srbštiny); je zřejmé, že východiskem této jejich představy je především teritoriální aspekt, který hraje podobnou roli kupř. i v makedonské jazykovědě, jež se o něj opírá při nacionalisticky motivovaném přisvojování si starobulharských literárních památek z prostoru historické Makedonie.

pro původní nosovky a prejotované nosovky (Ѧ, ѧ, Ѣ, ѣ), pro [ď] a později i [č] se používá Ѧ (děrv), ѧ (jať) vyjadřuje kromě samotného vokálu [ě] i hláskovou skupinu [ja], vokál ѣ označuje [e] i [je].

§ 6.4.2. Rašská pravopisná škola

Počátkem 13. století byl pravopis výrazně reformován, aby více odpovídal skutečné výslovnosti srbskoslovanského jazyka. Tento nový typ srbského středověkého pravopisu byl i kodifikován a je téměř jisté, že se rozvinul v Rašce, **na dvoře vladařského rodu Nemanjićů**. Velký vliv se přitom přisuzuje **sv. Sávi** (1174–1236, syn Stefana Nemanji a zakladatel srbské pravoslavné církve). Na rozdíl od zetsko-chlumské školy pravopis rašského typu pokračuje ve staroslověnském *cyrilském* dědictví. K rašskému typu náleží srbské rukopisy z celého 13. a 14. století. Z pravopisných řešení stojí za zmínku systematické užívání prejotovaných grafémů (ligatur) ѱ, ѱа, ѱе ([ju, ja, je] – oproti ѧ, ѣ v zetsko-chlumském pravopisu), odstraňuje se protiklad ѣ a ѣ [z] a [dz] ve prospěch ѣ, neboť hláska [dz] se už ve štokavských dialektech nevyskytovala, pro hlásky [ď] a [č] se nepoužívá Ѧ (děrv), nýbrž znaky ѧ/ѧ', resp. ѧ/ѧ', znaky pro staré nosovky už nejsou vůbec přítomny, stále více ustupuje užívání ѣ (výslovnost této hlásky [y] je téměř zcela vyrovnána s výslovností [i]) a původních řeckých grafémů.

§ 6.4.3. Resavská pravopisná škola

Vznik resavské pravopisné školy časově spadá do druhé poloviny 14., resp. na počátek 15. století a je svázán především s dvorem despoty **Stefana Lazareviće** (vládl 1389 až 1427), který z kláštera Manasija (Resava) na východě Srbska vytvořil významné kulturní centrum. Manasija představovala jedno z nejvýznamnějších evropských skriptorií, tj. prepisovačských center své doby nejen na Balkáně, ale v celé Evropě. Koresponduje s dobou středověkého srbského kulturního zenitu, kdy se despotovi Stefanovi po neúspěšných bitvách srbských státních celků s Osmany na Marici a na Kosově poli podařilo vytvořit další srbské středověké kulturně-vzdělávací centrum, a přispět tak ke vzniku třetího srbského středověkého pravopisného typu. Resavská škola se snažila o návrat ke starému stavu, za své vzory považovala srbský pravopis před rašskou reformou, bulharský trnovský a rovněž řecký pravopis, tj. v zásadě jihoslovanské pravopisy z kulturního okruhu athoského. Resavský pravopis měl proto vcelku nadnárodní charakter. Na zformování resavského pravopisu měl výrazný vliv srbský **patriarcha Efrem** (srb. **Jefrem**), rodilý Bulhar. K jeho charakteristickým prvkům patří používání různých typů přídechů a přízvuků převzatých z řečtiny, které byly do textu ovšem pouze uměle včleněny, neměly žádný praktický smysl, dále se do pravopisné

normy opět vracejí řecká písmena, která rašská škola již nepoužívala, podle bulharského pravopisu se vrací rozlišování **з** a **ѕ** ([z] a [dz]), od poloviny 14. století se objevuje čárka jakožto interpunkční znaménko, do užívání se v některých pozicích vrací **ѣ** (tvrdý jer), snižuje se frekvence prejotovaných vokálů. Přes domnělý návrat k autentickým vzorovým slovanským textům se po všech výše uvedených regresivních zásadách tento pravopis stal poměrně komplikovaný a nepraktický. Nejvýznamnější změny v resavském pravopisu později souvisejí s jeho přibližováním rašskému, až do jeho úplné „srbizace“.

Do resavského okruhu výrazně zapadá i **Konstantin Kostenecký** (**Kostenečki**, též **Konstantin Filozof**, ±1380 – po 1431) a jeho pravopisně-mluvnický traktát *Pojednání o písmenech* (Сказание о писменех, po 1423) napsaný na příkaz despoty Stefana Lazareviće. V něm autor vyložil své jazykové zásady, které si vštípil už v rodném Bulharsku v rámci trnovské literární školy (do Srbska přišel mezi léty 1410 a 1413). Snažil se poukázat na „poškození“ svatých knih svévolí opisovačů a horoval pro zásady trnovské školy. Novější výzkumy ale ukazují, že Konstantin Kostenecký nebyl iniciátorem resavské školy, jak se mu v minulosti přisuzovalo, nýbrž jen organicky navázal na pravidla, která byla v okruhu resavské pravopisné školy již delší dobu používána. Z jeho díla můžeme ještě zmínit *Život despoty Stefana Lazareviće* (Житие деспота Стефана Лазаревића).

§ 6.4.4. Písemné památky tohoto období

§ 6.4.4.1. Za reprezentanta **zetsko-chlumské školy** můžeme označit nejvýznamnější památku srbského středověkého písemnictví vůbec – **Mirolavovo evangelium** (Мирослављево јеванђеље, ±1190), které obsahuje texty Nového zákona přizpůsobené potřebám liturgie. Pochází z konce 12. století, představuje 181 listů a znalci ji považují za jednu z nejkrásnějších rukopisných knih na světě. Byla napsána pro chlumského knížete **Mirolava**, bratra **Stefana Nemanji**. Oba bratři jsou též aktéry obsahu nejstarší datované památky srbského písemnictví, jedná se o *Podpisy velkého župana Stefana Nemanji a knížete Mirolava* (Потписи великог жупана Стефана Немање и кнеза Мирослава, 27.09.1186), které se nacházejí na mírové smlouvě s Dubrovníkem (její text je psán latinsky, pod ním je pak podpis obou srbských protagonistů obsahující jméno, titul a přísahu – viz Milanović, 2004, s. 48). K pravopisnému typu zetsko-chlumskému náleží i další velmi známá a důležitá historická památka – **Listina bána Kulina** (1189, o ní viz ještě § 6.4.4.3.) a též **Listy Srezněvského** (Листови Срезњевског), což jsou dva pergamenové listy pocházející přibližně ze stejné doby jako *Mirolavovo evangelium*, možná i starší.

§ 6.4.4.2. K nejvýznamnějším rukopisným památkám **rašského pravopisného typu** patří *Vukanovo evangelium* (Вуканово јеванђеље, ±1200), které je možné chápat i jako příklad přechodného typu pravopisu; je o několik let mladší než Miroslavovo, obsahuje 189 listů a je rovněž esteticky velmi zdařilým dílem. Dále sem patří např. *Chilandarská zakládací listina* Stefana Prvověčaného (Хиландарска оснивачка повеља, 1198) a řada dalších, rozsahem menších památek, které lze zařadit mezi náhrobní nápisy (např. *Nápis trebinjského župana Grda* – Натпис требињског жупана Грда, jeden z nejstarších dochovaných nápisů pocházející z období 1173 až 1189) nebo ktitorské, tj. zakladatelské nápisy (např. *Humacká tabulka* – Хумачка плоча – o ní viz dále § 6.6.2.2.), ale též mnohé životy světců, které byly nejvýznamnějším žánrem tehdejší spisby, takže nepřekvapí, že byly psány precizním srbskoslovanským jazykem: **sv. Sáva** napsal počátkem 13. století *Život sv. Simeona* (Житие светог Симеона),⁴⁶ což je první dochovaný srbský Život; mnich **Domentijan** je autorem *Života sv. Sávy* (Житие светога Саве, 1253/4) a rovněž *Života sv. Simeona* (Житие светога Симеона, 1264), mnich **Teodosije Chilandarec** (**Hilandarac**) někdy ve 13. století napsal mj. rovněž *Život sv. Sávy* (Житие светога Саве), dále třeba také *Pochvalné slovo sv. Simeonovi a sv. Sávovi* (Похвала светом Симеону и светом Сави), ale psal rovněž náboženskou poezii.

§ 6.4.4.3. Památky psané v běžně mluveném jazyce

Srbský běžně mluvený jazyk (běžně mluvená srbština, srpski narodni jezik) byl nejen prostředkem neformální komunikace ústní, ale používal se i pro tvoření textů obchodních, právních, pracovních, pro smlouvy, testamenty, potvrzení apod. Tento jazyk ovšem v té době nikdy do psaného jazyka zcela nepronikl. Nejznámějším textem nenáboženského charakteru je první datovaná památka té doby, *Listina bána Kulina* (Повеља Кулина бана, 29.08.1189). Je psána cyrilicí a upravuje obchodní vztahy Bosny s Dubrovníkem. Do oblasti práva patří z filologického hlediska neméně významný *Zákoník cara Stefana Dušana* (Законик цара Стефана Душана, 21.05.1349, doplněný 1354) nebo *Horní zákon despoty Stefana Lazareviće* (Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, 12.02.1412). *Dušanův zákoník* je jedinečný systém zákonů pro srbský stát, originál se nedochoval, ale existuje množství opisů, které vznikaly v období od 14. do 18. století. Sám je napsán běžně mluvenou srbštinou (s nepatrnou příměsí církevněslovanských elementů), představuje tedy soubor originálního domácího práva. Naproti tomu další zákoník – sbírka církevního práva *Svatosávská krmčí kniha* (Номоканон неболі Крмчија nebo Законоправило, 1262) **sv. Sávy** – je typický překlad

46 Pozn.: **sv. Simeon** v srbské tradici je řeholní jméno srbského panovníka **Stefana Nemanji**, nejedná se o bulharského cara Simeona!

z řečtiny (překlad *Nomokánonu*) do srbské redakce církevní slovanštiny. *Despotův zákoník o dolech* je zajímavý tím, že část textu je napsaná srbskou církevní slovanštinou coby vyšším stylem (úvod a despotovo potvrzení), kdežto vlastní text zákona je napsán běžně mluvenou srbštinou.

Od 15. století v srbských zemích zdomácněly **rytířské romány a letopisy**. Ty mj. umožnily pronikání běžně mluveného jazyka i do srbské středověké literatury, která byla do té doby psaná převážně srbskoslovanským jazykem. Lidový jazyk dominuje v překladu *Románu o Tróji* (Роман о Троици), avšak překlad *Alexandreidy* (Роман о Александру Великом) se drží srbské církevní slovanštiny. Rozvíjí se také psaní letopisů a kronik. K významným letopisům sledovaného období můžeme zařadit **Koporinjský letopis** (Копориньски летопис, 1453), který je zároveň nejstarší dochovaný. Ukázkou jakési básně v próze je *Slovo o lásce* (Слово љубве, 1409), jehož autorem je sám despota **Stefan Lazarević**. Dílo chce napravit nedobré vztahy s jistou blíže neurčenou osobou (patrně se jedná o despotova bratra Vuka) a odborníci v něm spatřují dotyk evropské renesance.

§ 6.4.5. Crnojevićova (Obodská) tiskárna

V posledním desetiletí 15. století došlo k založení významné tiskárny v pevnosti Obod u Skadarského jezera, která představovala nejstarší cyrilskou tiskárnu na slovanském jihu vůbec a první státní tiskárnu v Evropě. Založil ji tam **Đurađ Crnojević**, tehdejší zetský panovník, proto je tato tiskárna známá jako **Obodská** nebo **Crnojevićova** (Ободска штампарија, Црнојевића штампарија). Vybavení nechal dovézt z Benátek a v lednu roku 1494 spatřila světlo světa první srbská tištěná kniha – **Oktoechos – první hlas** (Октоих – првогласник).⁴⁷ Tiskárna byla poté přenesena do nového zetského panovnického sídla Cetinje. Důsledně se zaměřovala na tisk náboženských knih, čímž chtěl Crnojević posílit ducha pravoslavných jihoslovanských národů porobených v té době Osmany nebo se porobě bránících. V období let 1493 až 1496, kdy tiskárna fungovala, bylo tamními mnichy v čele s jeromonachem **Makarijem** vytištěno celkem pět knih: kromě výše uvedené byly dalšími (vytištěnými už v Cetinji) **Oktoechos – pátý hlas** (Октоих – петогласник), **Žaltář s posloupností** (Псалтир с посљедованијем), **Modlitebník** (Молитвеник /Требник/) a **Čtveroevangelium** (Четворојеванђеље). Všechny tyto tituly jsou srbskými (a přirozeně i černohorskými)⁴⁸ inkunábulemi

47 Oktoechos je sbírka pravoslavných liturgických hymnů.

48 Písemnictví v Černé Hoře je tradičně vnímáno jako přirozená součást dějin srbského písemnictví, srbského kulturního dědictví. Z podstaty věci je přirozeně i součástí dějin černohorské kultury. Někteří radikálně smýšlející Černohorci se však snaží dokázat nezávislý vývoj černohorské kultury a písemnictví od nejstarších dob a srbský vliv buď marginalizovat, nebo zcela popírat. Typickým představitelem tohoto

= prvotisky. Roku 1496, kdy osmanská říše obsazuje Zetu, takže **Đurađ Crnojević** i jeromonach **Makarije** Zetu opouštějí, je činnost tiskárny zastavena. **Makarije** se však záhy dostane do Valašska, kde pokračuje ve své typografické činnosti a de facto zakládá první tiskárnu v rumunském prostředí. Vydal tam tři knihy tištěné bulharskou církevní slovanštinou (Stojanović, 2005, s. 50).

§ 6.5. Bulharsko-srbské prolínání (srbsko-bulharská redakce církevní slovanštiny)

Od 15. století vlivem společného osmanského kulturně-politického „krovu“ dochází ke sblíživání srbského a bulharského písemnictví, což je doprovázeno přejímáním resavských pravopisných zásad v bulharských literárních střediscích. Tento tzv. beznosovkový pravopis (výskyt střídnic **ѣ**, **ѣ** za nosovky **ѣ**, **ѣ**) tak na bulharské půdě nahrazuje starší trnovský tzv. nosovkový typ a v odborné literatuře se hovoří o bulharských památkách psaných srbskou, event. srbsko-bulharskou (nebo též západobulharskou) redakcí církevní slovanštiny. Podle bulharského lingvisty Ivana Dobrega však existuje důvod pro tvrzení, že v západních bulharských oblastech se beznosovkový pravopis rozvíjel svébytně už před 15. stoletím, bez srbského ovlivnění, ale vlivem spontánního rozvoje bulharského jazyka v oblastech kolem Niše, Pirotu, Caribrodu, Brezniku, Trnu, Vranje, Kratova, Kumanova a území severně od Skopje až k Prizrenu a Prištině (viz Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 245n.). Tento názor, jak je patrné z geografického vymezení, však vychází z takového chápání bulharského jazykového území, které zasahuje až do prostor dnešního jižního a jihovýchodního Srbska (tj. do oblasti tzv. torlackých neboli prizrensko-timockých nářečí, jejichž podoba je velmi blízká struktuře dnešní bulharštiny a makedonštiny). Něco takového ovšem srbská jazykoveda odmítá a na veškeré jazykové procesy v dané oblasti nahlíží jako na procesy odehrávající se v rámci srbského národního prostoru a srbského jazyka (srbských nářečí), popřípadě v rámci makedonského národního a jazykového prostoru (makedonská redakce církevní slovanštiny). Je však potřeba připomenout, že především západní část sporného teritoria byla v té době součástí bulharského státu, přesněji tzv. vidinské despotoviny a později carství, tj. šlo o území, jehož vladaři, s trnovskými

názorového proudu je **Vojislav Nikčević**, který s převládajícím srbským názorem polemizuje slovy: „*Jasmina Grkovićová-Mejdžor i Aleksandar Mladenović se bez jakéhokoliv historického opodstatnění snaží zetskou (černohorskou) redakci staroslověnského jazyka vydání Crnojevićovy tiskárny transformovat na srbskou redakci staroslověnského jazyka, resp. na srbskoslovanský jazyk, jako by snad staří Černohorci/Zetané/Dukljané z doby Crnojevićů byli z etnického (národnostního) hlediska Srbové a tehdejší Černá Hora (Zeta/Duklja) byla srbskou zemí nebo srbským státem. (...) Zetská metropole, pod kterou spadali /mniši tiskaři – pozn. PK/, nebyla žádnými hlubšími zavazujícími zvyky ani regulemi vázána za srbský Pečský patriarchát do takové míry, aby ji to zavazovalo k užívání jeho úředního jazyka a pravopisu. Tehdy pod něj spadala pouze de iure, nikoliv však de facto.*“ (Nikčević, 1996, cit. dle Damjanović, 2004, s. 183, 186).

jinak rodově spřízněni, projevovali prakticky po celou dobu existence druhého bulharského státu separatistické tendence. Je tedy jisté, že tam i nadále působila bulharská literární tradice, nikoliv srbská, která se ale v jistých jazykových znacích s tou srbskou překrývala, což je vzhledem k blízkosti jihoslovanských dialektů na dnešním srbsko-bulharsko-makedonském trojmezí pochopitelné.

§ 6.6. VÝVOJ V CHORVATSKÝCH ZEMÍCH

Vývoj spisovného jazyka v chorvatských zemích byl ve sledovaném období následující – na jedné straně tu stále byly texty kanonické, psané chorvatskou redakcí církevní slovanštiny, která se v nich ctíla jako norma, vedle nich se ale objevovala řada textů nekanonického charakteru, do kterých už stále výrazněji pronikaly prvky mluveného jazyka, tj. nářečí dané oblasti, v našem případě čakavského (tak tomu bylo v didaktických a moralizátorských článcích, modlitebních formulacích, kázáních, legendách, zázracích, apokryfní literatuře, náboženských písních apod.). Došlo tak ke svéráznému jazykovému propojení chorvatského typu církevní slovanštiny a čakavštiny. Do tohoto útvaru později proniknou i kajkavské prvky a v neliturgické literatuře 15. století tak vzniká specifická jazyková struktura čakavsko-kajkavsko-církevněslovanská, navíc s nejednotnou střídnicí za *jat* (především ikavsko-ekavskou; Moguš, 2009, s. 23). Užívala se **hlaholice**, její rozsah se později zúžil na pobřežní pás mezi Splitem a Istrií. Teprve ve 12. století ke středověkým Chorvatům proniká z bulharsko-makedonského prostoru přes Duklju a Záchlumsko **cyrilice**, která se rozšířila až k Jaderskému moři a zabydlela se obzvlášť v jižních chorvatských krajích (střední a jižní Dalmácie). Od toho okamžiku středověcí Chorvaté používali pro záznam svého lidového i církevněslovanského jazyka jak hlaholici, tak i cyrilici, kterou si ovšem poměrně výrazně graficky přizpůsobili podle vzoru hlaholice. Cyrilice tak přijala některé specifické grafémy, které původně neobsahovala, zatímco jiné, původně cyrilské odstranila, a proto se hovoří o tzv. **západní cyrilici** nebo také **bosančici**.⁴⁹ O tomto zvláštním typu cyrilice se však podle S. Damjanoviće (2004, s. 296) může hovořit až od 15. století, kdy proměny cyrilské soustavy nabyly takového rozměru, že už lze hovořit o specifické variantě. S ohledem na typ proměn v soustavě grafémů můžeme rozlišit tři typy upravené cyrilice:

49 Vyskytují se ale i jiné synonymní, více či méně odpovídající termíny: *bosanica*, *bosanska ćirilica*, *hrvatska ćirilica*, *bosansko-hrvatska ćirilica*, *bosansko-dalmatinska ćirilica*, *hrvatsko pismo*, *bosansko pismo*, *srpsko pismo*, *bukvica*, *zapadna varijanta ćirilskog brzopisa*... Pro nacionalisticky orientované lingvisty z bosňáckého etnického okruhu jsou ovšem všechny podoby odkazující na chorvatský, neřkuli srbský původ nepřijatelné – v jejich národně-integrační mytologii je bosančica výlučně bosenským, a tedy nechorvatským a nesrbským jevem – viz např. už citovaná *Mluvnice bosenského jazyka* Dževada Jahiće, Senahida Haliloviće a Ismaila Paliće (2000, s. 49).

bosenský (bosančica), *dubrovnický* (dubrovačka ćirilica) a *středodalmátský* (poljičica). Na severním pobřeží Jadranu byla nadále dominantní hlaholice. Až ve 14. století se k Chorvatům dostala (opět) **latinka**. Její pravopis se vyvíjel podle úzu, který se ustálil u cizích přepisů chorvatských slov. Patrná tu byla snaha po tom, aby jeden foném byl vyjadřován jedním grafémem, ale chyběl v tom systém. Písaři se vyhýbali zdvojování písmen, protože tento způsob neznali ani z hlaholice, ani z cyrilice. Přesto se v některých textech z konce sledovaného období objevilo zdvojení, které mělo konkrétní funkci – vyjádřit délku (*boog* „bůh“, *puuk* „lid“), nebo naopak krátkost (*govoritti* „hovořit“). Zajímavá situace byla s vyjadřováním palatálních okluzivních sonant [l] a [ň], kde existovala poměrně stabilní norma zápisu *gl* a *gn* převzatého z italštiny. Stabilita takového zaznamenávání se do značné míry opírala už o chorvatskohlaholskou tradici, kde se tyto palatální fonémy zapisovaly jako kombinace znaku *děrv* + *l/n* (v transliteraci v latince *jl*, *jn*). Podobnost záznamu *gl/gn* se starším *jl/jn* tedy toto „italské“ zapisování uvedených palatál upevnila. Stejný způsob je patrný i v pozdějším období, např. v bosančici psané tvorbě bosenského františkána **Matiji DIVKOVIĆE** (1563–1631), jenž ve svém díle ***Různé besedy*** (*Razlike besjede*, 1617) psaném ijekavsko-šćakavskou stylizací používal pro [l] a [ň] analogickou kombinaci grafémů s *děrvem* na první pozici (**Ѡа, Ѡн**). Záznam *lj/nj*, který známe z dnešní chorvatštiny, v té době označoval posloupnost fonémů *l-j*, resp. *n-j*. Šíření dalších grafických systémů (vedle stávající hlaholice) bylo umožněno mj. tím, že hlaholice coby materializace konkrétního (církevněslovanského) jazyka nenaplnovala v plném rozsahu potřeby jazyka obsahujícího řadu specifických čakavských hlásek, tedy do značné míry jazyka jiného. Druhým důvodem pronikání konkrétně cyrilice bylo též to, že v Srbsku (Rašce) i Bulharsku byla jediným užívaným slovanským písmem pro církevní slovanštinu. Cyrilice ani latinka však v období pozdního středověku ještě hlaholici nenahrazovaly (nebo jen na určitých teritoriích), nýbrž poměrně dlouho koexistovaly společně. To zapříčinilo, že tzv. církevněslovanské období vývoje spisovné chorvatštiny, spjaté s hlaholským písemnictvím, ustupuje až koncem 15. století. Šíření latinky nakonec vytlačilo hlaholici pouze do oblasti senjského a krčského biskupství a cyrilici z pobřežních oblastí do vnitrozemí.

Než se značná část chorvatských zemí dostala pod nadvládu Osmanů, vyvíjela se chorvatská spisovná norma vcelku organicky, vývoj směřoval k vytvoření takové reprezentativní podoby, která by se opírala o čakavská, resp. čakavsko-šćakavská nářečí, event. s příměsí kajkavských prvků. Po obsazení prakticky celého Balkánského poloostrova osmanskou říší a po téměř kompletním pádu chorvatských zemí do osmanského područí (osmanská vítězství r. 1493 v bitvě na Krbavském poli, resp. r. 1526 v bitvě u Moháče) došlo k rozsáhlým pohybům obyvatel Balkánu (tedy i předchůdců

moderních Srbů a Chorvatů) a tím i k podstatné změně nářeční mapy západního a středního Balkánu, tedy celého centrálního jihoslovanského (srbsko-chorvatského) jazykového prostoru.

§ 6.6.1. Jeronýmská legenda

Dlouhodobý úspěch slovanského hlaholského písemnictví v římskokatolickém prostředí chorvatských zemí nelze vysvětlovat pouze dějinnými náhodami. Aby byl středověký vysoký katolický klér pozitivně nakloněn tomu, že se v zemích spadajících pod jejich církevní jurisdikci při bohoslužbě používá jiného jazyka než latinského a náboženské knihy se píše jiným písmem než latinkou, musel pro to být mimořádný důvod. Tím důvodem byl mylný názor o původu hlaholice – za jejího tvůrce byl totiž dlouho pokládán **svatý Jeroným** (vl. jm. **Sophronius Eusebius Hieronymus**, ±347–420),⁵⁰ významný křesťanský teolog, církevní učitel a myslitel, jeden ze čtyř velkých západních církevních Otců, ilyrského původu, překladatel Písma svatého do latiny. Podle této tzv. jeronýmské teorie o vzniku hlaholského písma by tedy hlaholice měla být mnohem starší než sami soluňští bratři. Tento názor mohl zapustit kořeny i kvůli postupnému zamlžování povědomí o cyrilometodějské misi a její úloze při tvorbě hlaholice, která se nejprve tajila, poté postupně opouštěla, až se nakonec z povědomí téměř vytratila (Banac, 1991, s. 19), takže na uprázdněné místo tvůrce tohoto specifického slovanského písma byl postupně dosazen sv. Jeroným. Poprvé se osobnost sv. Jeronýma v souvislosti se slovanským písmem objevila v reskriptu papeže **Inocence IV.** senjskému biskupovi **Filipu** (1248) a toto spojení přežívalo fakticky až do 19. století. V inkriminovaném reskriptu papež o hlaholici říká, že je to písmo („*littera specialis*“), „*o němž klér oné země tvrdí, že pochází od svatého Jeronýma*“ (cit. dle Damjanović, 2004, s. 58). O autorství tedy není zcela přesvědčen. Přesto ve svém reskriptu povoluje, aby se na teritoriu senjského biskupství, ale i jinde, „*kde už existuje uvedený obyčej*“, používala i nadále slovanská bohoslužba nejen nižším klérem, ale i nejvyššími duchovními, tedy i biskupem samotným. Důležité je jen zajistit, aby se „*vlivem rozličného písma nepoškodil smysl*“ (cit. dle Muguš, 2009, s. 30, 36). Chorvatským hlaholášům posilování této legendy samozřejmě vyhovovalo, neboť to byl pro ně mocný nástroj určený k obraně proti nařčení z toho, že nejsou pravými syny římské církve, a pro získání důstojnosti (*dignitas*) pro slovanský jazyk jako jazyk liturgický. Sv. Jeroným byl tehdy v chorvatských zemích

50 Narodil se ve Stridoniu, jehož lokalizace je nejednoznačná (hovoří se o pomezí římských provincií Dalmácie a Panonie, nebo o prostoru mezi Trsatem a Ilirskou Bisticí severně od Istrie, Stridoniem však může být i dnešní obec Štrigova, na pomezí dnešního chorvatského Mezimurí /Međimurje/ a slovinského Zámurí /Prekmurje/; Jeronýmovo označování za Dalmatince tedy nejspíše není zcela přesné), zemřel v Betlémě (dnes v Izraeli).

velmi oblíbený světec, byl pro ně „*náš Dalmatínek ... koruna chorvatského jazyka*“ (cit. d., s. 45). O historii Slovanů a jejich pohybu z pravlasti do jiných částí Evropy, mj. i k Jadranu, neměli středověcí Chorvaté ani potuchy, takže nepřekvapí, že sami sebe stále více vnímali jako autochtonní národ. Jedině takový myšlenkový konstrukt mohl vysvětlit, proč by Jeroným ve své době vymýšlel písmo pro Slovaný a proč by překládal Bibli a jiné náboženské spisy nejen do latiny, ale také do slovanského jazyka, jak se tradovalo (Banac, 1991, s. 19n.). Když chorvatští hlaholáři přišli v polovině 14. století na pozvání **Karla IV.** do Prahy do nově založeného Emauzského kláštera,⁵¹ český král a římský císař neopomněl připomenout, že bohoslužba bude sloužena ve slovanském jazyce „*na památku svatého Jeronýma Strydonského, překladatele svatých hebrejských knih do jazyků latinského a slovanského*“ (cit. d., s. 20). Reformátor chorvatského jazyka ze 17. století **Pavao Ritter Vitezović** se v rámci své reformy pravopisu vracel k hlaholským kořenům, tedy ke slovanskému písmu, které podle jeho přesvědčení znali „*staří Chorvaté, sv. Jeroným a jiní*“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 101). S používáním slovanské liturgie však navzdory jeronýmskému „štítu“ byly čas od času potíže. Ty narůstaly v 15. století především na územích, kam expandovaly ve formě Republiky sv. Marka Benátky, tedy hlavně na východním pobřeží Jadranu a na dalmátských ostrovech. Ani povědomí o Cyrilu a Metodějovi zcela nezmizelo, avšak bylo velmi zkreslené. Např. skupina učenců, mezi nimiž byl i **Dinko Zavorović** (1540?–1610), Cyrilu a Metodějovi správně připisovala zavedení slovanského písma, avšak za jeho vytvořením dál viděla sv. Jeronýma, přestože se podivovala nad tím, proč by tak veliký člověk ztrácel čas překladem Bible do jazyka barbarů (Banac, 1991, s. 24). Jiní učenci, mezi nimi např. **Faust Vrančić** (1551–1617), byli přesvědčeni, že Cyril s Metodějem vytvořili pouze cyrilici. V různých obdobích docházelo k šíření jiné, nacionalisticky motivované teze, že totiž hlaholice je původní chorvatské písmo a že Cyril s Metodějem je ve své době pouze rozšířili v rámci slovanského světa. Krajní názor pak tvrdí, že oba Byzantinci nemají s hlaholicí nic společného. Jeronýmskou teorii definitivně a argumentovaně rozbil až významný chorvatský badatel a politik druhé poloviny 19. století **Franjo Rački** v díle *Slovanské písmo* (Pismo slovjensko, 1861).

51 Jinak též klášter benediktinů Na Slovanech založený 1347 Karlem IV. jako zamýšlené centrum pěstování věrouky ve slovanském jazyce, z něhož by se tato šířila mezi Čechy a jiné Slovaný. Dnes se nachází v sousedství Palackého náměstí na Praze 2.

§ 6.6.2. Písemné památky tohoto období

§ 6.6.2.1. **Hlaholské** písemné památky ze sledovaného období prošly rozsáhlou kvalitativní proměnou – od textů neuměle vytesaných do kamene až po první tištěné knihy (tzv. inkunábule). Z 12. století pocházejí *Senjská tabulka* (Senjska ploča) a *Grdoselský zlomek* (Grdoselski ulomak). Ve 13. století mají svůj původ další právní dokumenty, v první řadě *Vinodolský zákoník* (Vinodolski zakon, 1288), který byl sepsán kurzívním hlaholicí a stylizovaným lidovým jazykem, a také *Rozhraničení istrijské* (Razvod istarski), dokument o dělení pozemku psaný taktéž kurzívním hlaholicí a „jazikom hrvackim“, jak přímo v něm stojí (Moguš, 2009, s. 24). Asi od poloviny 14. století a po celé 15. století prožívá chorvatskohlaholské písemnictví svůj umělecký vrchol, což je patrné na grafické dokonalosti písma především u misálů a breviářů, která vynikne ve srovnání se staršími hlaholskými památkami. 14. století nabízí např. překrásný rukopisný *Misál knížete Novaka* (Misal kneza Novaka, 1368), jehož litery byly předlohou pro odlišná písmena, která posloužila při tisku nejstarší tištěné hlaholské památky (editio princeps) – tzv. *Římského misálu* (Misal po zakonu rimskoga dvora, 1483). Není však jasné, kde se tento *Misál* tiskl. Jeho jazyková stránka odpovídá účelu takovéto tiskoviny – liturgické určení znamená, že osnova je církevněslovanská, ale *Misál* též obsahuje množství čakavských prvků a místy i několik kajkavských. Chorvatská standardologie to interpretuje jako jasný důkaz toho, že chorvatský spisovný jazyk je už od středověku typicky tvořen trojnářeční bází štokavsko-čakavsko-kajkavskou. Do 15. století náleží z významnějších rukopisných památek ještě bohatě iluminovaný a vůbec celkově esteticky velice hodnotný *Hrvojuv misál* (Hrvojev misal, 1404) psaný pro Hrvoje Vukčiče Hrvatiniće nebo *Petrisuv sborník* (Petrisov zbornik, 1468). Jazyk této památky obsahuje kromě čakavských i kajkavské prvky (*kaj* „co“, *vuči* „učí“). K chorvatským inkunábulím (prvotiskům) patří spolu s *Misálem* ještě např. *Římský breviář* (Brevijar po zakonu rimskoga dvora, 1491), *Tkonský sborník* (Tkonski zbornik, 1492), *Breviář chorvatský* (Brevijar hrvatski, 1493), další *Římský misál* (Misal po zakonu rimskoga dvora, 1494) nebo *Všeobecná zpověď* (Spovid općena, 1496), která je s ohledem na jazykovou stránku vnímaná jako první čakavská tištěná kniha (cit. d., s. 43). Velký význam pro tisk hlaholských textů měla v období 1493 až 1496 tiskárna v Senji. Po smrti kanovníka Blaže Baromiće se její činnost přerušila. Obnova nastala až o jednu dekádu později (viz dále § 7.4.2.1.).

§ 6.6.2.2. K nejstarším **cyrilským** památkám z chorvatského území patří *Povaljská listina* (Povaljska listina nebo též *Isprava kneza Brečka*, 1184) z ostrova Brač zachovaná v přepise ze 13. století, v níž se opět hovoří o pozemkovém rozhraničení. Její jazyk vychází

ze stylizované čakavské báze doplněné církevněslovanskými prvky. Dochované jsou dále různé další úřední listiny (např. *Listina Mladena III. Šubiće* [Listina Mladena III. Šubića], 1336), nebo úřední i soukromé texty vzniklé v prostředí významných chorvatských šlechtických rodů (Frankopanů, Zrinských, Keglevićů aj.). Do této kategorie spadá např. tzv. *Poljický zákoník* (Poljički statut, 1440), sborník zvykového práva v komunitě Poljice, který je napsán poljičticky, nebo dubrovnický veršovaný sborník *Knjiga z mnoha důvodů* (Libro od mnogijeh razloga, 1520), jenž obsahuje nejstarší chorvatské dvojité rýmované dvanáctislabičné verše (dvanaesterci) v chorvatské literatuře. Spolu s cyrilicí se už v chorvatském prostoru objevují též texty se štokavskou nářeční bází, které se běžně vyskytovaly v sousední Bosně a Humu. Z dnešní Bosny a Hercegoviny pochází starobylá *Humacká tabulka* (Humačka ploča) – nejspíše z 12. století. Tento do spirály vytvořený cyrilský nápis s několika hlaholskými písmeny se našel ve zdi františkánského kláštera v Humci v Hercegovině a hovoří o stavbě kostela sv. Mihovila. Bosenský původ mají také např. *Divošovo evangelium* (Divoševo evanđelje, 187 listů), což je velký kodex ze 14. století (jeho předloha byla nejspíš hlaholská) určený bosenskému feudálovi Divošovi Tihoradićovi, *Benátský sborník* (Mletački zbornik, 300 listů) z přelomu 14. a 15. století nebo nejznámější *Hvalův sborník* (Hvalov zbornik, Zbornik krstjanina Hvala, 1404, 353 listů), napsaný na objednávku bosenského vévody a splitského hercega Hrvoje Vukčiće Hrvatiniće, tedy téhož velmože, který dal ve stejné době sepsat i kodex známý dnes jako *Hrvojův misál* (viz výše), který je ovšem hlaholský. Některé z výše uvedených, ale i mnohé jiné památky původem z Bosny byly napsány podle chorvatskohlaholské předlohy a nebyly přizpůsobovány pravoslavnému způsobu liturgie, mají tedy blíže k chorvatskému literárně-kulturnímu okruhu než k srbskému (více viz Damjanović, 2004, s. 193–196). *Humacká tabulka* ale bývá zařazována i mezi srbské středověké písemné památky (srov. Milanović, 2004, s. 51).

§ 6.6.2.3. První dochované texty reprezentující **latinkou** psanou literaturu jsou především zadarský *Řád a zákon* sester dominikánek (Red i zakon od primljenja na dil dobroga činjenja sestara naših reda svetoga otca našega Dominika, 1345), který představuje nejstarší datovaný latinkou psaný chorvatský text, a přibližně ze stejného období pocházející *Šibenická modlitba* (Šibenska molitva, lat. *Oracio pulcra et devota ad beatam virginem Mariam!*), která je pochvalou Bohorodičce napsanou ve stylu italských laudát, která psali flagelanti (sebemrškači). Zatímco první text má prozaickou formu, Šibenická modlitba má básnický charakter a svou anaforickou strukturou se plnohodnotně řadí do středověkého způsobu básnického vyjadřování. Z latinkou psaných chorvatských inkunábulí můžeme uvést datovaný *Evangelistář* (Evanđelistar nebo též Lekcionar

Bernardina Spličanina, 1495). Tato kniha představuje soubor evangelních textů psaných ikavskou čakavštinou. Za pozornost stojí, že předlohou jí byl text církevněslovanský, nikoliv latinský, což dokazuje sepětí hlaholské tradice s písemnictvím psaným latinkou. *Evangelistář* byl později stylizován i do štokavské varianty a vytištěn v bosančici, což M. Moguš interpretuje jako krásný ilustrativní důkaz prolínání „chorvatských spisovných útvarů /orig. *izraza* – pozn. PK/ a písem“ (Moguš, 2009, s. 57). Zřejmě prvním tištěným dílem ale bude nejspíše *Modlitebník* (Molitvenik, 1490), který se ovšem nedochoval kompletní.

§ 6.6.2.4. V souvislosti s chorvatskými inkunábulemi nebude od věci zmínit též texty napsané **latinsky**, jejichž autory moderní chorvatská literární věda řadí tradičně mezi své národní tvůrce. Významné je to i z toho důvodu, že tyto texty byly tištěny poměrně brzy po vynálezu knihtisku. Nejznámějším dílem tohoto charakteru jsou *Elegie a básně Juraje ŠIŽGORIĆE* (Elegiae et carmina, 1477) vytištěné v Benátkách, ale už dříve v Římě vytiskl svou *Řeč nad hrobem Petra, kardinála ze San Sisto* biskup **Nikola MODRUŠKI** (Oratio in funere Petri cardinalis Sancti Sixti, 1474). Od té doby vycházela spousta dalších tištěných knih, z chorvatských řad pocházelo mnoho úspěšných mistrů nového typografického umění. Asi nejznámější z nich – **Grgur Senjanin** – díky svému mistrovství pracoval nejen v Benátkách, ale i na Istrii a rovněž v Senji.

§ 6.7. VÝVOJ VE SLOVINSKÝCH ZEMÍCH

Slovinské písemnictví v období vrcholného středověku je na památky velmi skoupé, takže není dost dobře možné dostatečně rekonstruovat slovinštinu té doby. Z rukopisů, které se dochovaly, můžeme uvést *Celovecký rukopis* (Celovški nebo též Rateški rokopis) ze druhé poloviny 14. století, který obsahuje tři modlitby, dále *Starogorský rukopis* (Starogorski rokopis) z konce 15. století, jehož autorem je kněz **Lavrencij** ze Staré gory u Čedadu a který obsahuje stejné modlitby jako rukopis předchozí (tj. otčenáš, zdrávas a krédo), a nakonec *Stičenský rukopis* (Stiški rokopis), který vznikl v první polovině 15. století v klášteře Stična a jenž obsahuje různé typy náboženských textů – mj. dva vzory všeobecné zpovědi (confessio generalis) nebo první záznam lidové velikonoční písně *Naš gospud je od smrti vstal*. Texty jsou zapsané do většího latinského kodexu a tyto rukopisné záznamy v různých dobách pravděpodobně provedli dva neznámí mniši – jeden starší, českého původu, který na jih utekl před husity, a jeden mladší, asi jeho žák.